

8. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / Мандибура В. О. — К. : Парламент. вид-во, 1998. — 256 с.

9. Вовк В. Перспектива для України: Тези до доктрини модернізації суспільства [Електронний ресурс] / В. Вовк. — К. : Ін-т громад. Суспільства, 1999. — Режим доступу: <http://online.km.ua/igs/perspekt.html>

Статтю подано до редакції 10.05.11 р.

УДК: 338 (091)

Я. В. Чернятевич, канд. екон. наук,
асистент кафедри історії та теорії господарства

ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЧНИХ, НАУКОВИХ ТА ОСВІТНІХ РЕВОЛЮЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджується сутність демократичних, освітніх та наукових революцій, що відбувались у Західній Європі. Розглядається вплив даних революцій на становлення економічних суб'єктів, на розвиток приватної власності як основи функціонування ринкової економічної системи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: демократична, наукова, освітня революції, економічний суб'єкт, приватна власність, особиста свобода, свідомість.

АННОТАЦИЯ. В статье исследуется сущность демократических, научных, образовательных революций, что происходили в Западной Европе. Рассматривается влияние данных революций на становление экономических субъектов, на развитие частной собственности как базиса функционирования рыночной экономической системы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. демократическая, научная, образовательная революции, экономический субъект, частная собственность, личная свобода, сознание.

ANNOTATION. The essence of democratic, educational and scientific revolutions that have occurred in Western Europe, is revealed in the article. The impact of these revolutions on the formation of economic entities, and on the development of private property as the basis of the functioning of the market economic system is examined.

KEY WORDS: democratic, educational and scientific revolutions; economic entity; private property; personal freedom; consciousness.

Актуальність теми. Революційні події XVII — XVIII ст. у Західній Європі заклали основи формування нових цінностей функціонування західноєвропейського суспільства. Це стало своєрідним цивілізаційним вибухом стосовно попередніх умов та напрямів розвитку Європи. В цей час відбуваються демократично-буржуазні революції, наукові та освітні зміни, що привели до формування нових індивідів у суспільстві, до зміни умов взаємодії між суб'єктами, до зміни векторів розвитку людства. В XXI ст. виникає необхідність осмислення цих подій, наукового використання та обґрунтування з метою адаптації важливих цивілізаційних положень до нинішніх умов життєдіяльності людства у сучасному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність демократичних, наукових, освітніх революцій у різній мірі висвітлена в науковій літературі. Зокрема, на увагу заслуговують праці таких зарубіжних учених, як Гусейнов Р., Енгельс Ф., Ленін В., Маркс К., Островський О., Собуль А., Хобсбаум Е. Серед українських дослідників вагоме місце в науковому доробку зі вказаних проблем посідає фундаментальна праця колективу кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана», котрий у навчальному посібнику «Історія економіки та економічної думки» [5] з нових цивілізаційних позицій розглядає революційні події у Західній Європі XVII—XVIII ст. Розглядаючи праці та публікації із зазначеної проблеми, вважаємо за доцільне проаналізувати вплив вищезазначених революцій на становлення економічних суб'єктів у Західній Європі у вказаний період.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження процесів революційних змін у Західній Європі та вплив їх на становлення економічних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Період феодалізму став переломним для усвідомлення людиною свого суспільного статусу. Як зазначає Р. Камерон, «...приблизно з XII ст. і до Великої французької революції відбувалось послідовне послаблення відносин залежності, яке призвело до ліквідації інституту особистої залежності в деяких країнах Західної Європи» [6, с. 68]. Саме в цей час відбуваються суттєві зміни в суспільному житті, які привели до певної політичної боротьби за права і свободи. Таким переломним моментом стали демократичні революції в Європі, які відбулися майже в усіх на той час розвинених країнах.

Протягом XVII—XVIII ст. в європейських країнах відбувається ряд різних революцій, що заклали основи зародження економічних суб'єктів. Основними стають демократичні революції, які проходять під гаслами отримання свободи. Так, «Славна революція» в Англії 1688—1689 рр. основним наслідком мала підписання «Біля про права» — закону, що утвердив особисту недоторканість громадян та ввів принцип громадянської рівності.

Наслідки Великої французької революції 1789 р. мали ще більше значення. Основними переможними пунктами стали:

1) відбулася реалізація лозунгу «Свобода», за яким повністю було знищено феодальний лад та відмінено кріпосне право;

2) реалізація лозунгу «Рівність» призвела до конфіскації королівського будинку та земельної аристократії землі, яку потім було безкоштовно роздано в приватну власність селянам;

3) лозунг «Братство» затвердив адміністративну та судову реформу, наслідками якої стали утвердження єдиних прав для всіх громадян Франції незалежно від віросповідання та соціального походження [3, с. 178].

Головним досягненням демократичних революцій стало утвердження особистої свободи всіх індивідів. Як писав М. Бердяєв: «В історії відбувається досить складна взаємодія трьох начал: начала необхідності, начала свободи і реалізованого начала благодаті. Співвідношення цих трьох начал і визначає всю складність історичної долі людини...» [1, с. 35]. Саме в період демократичних революцій важливим стає усвідомлення індивідом відчуття необхідної свободи, яке дає можливість по-іншому здійснювати реалізацію власних цілей. Якщо спробувати прослідкувати розвиток людини, то абсолютно закономірним постає питання про усвідомлення людиною власної свободи, про усвідомлення людиною себе як особистості. «Свобода визначає людське існування як таке, а окрім цього, поняття свободи змінюється в залежності від міри усвідомлення себе самого як незалежної істоти» [13, с. 204]. За Г. В. Гегелем, свобода, як універсальне право людини, є явищем світового значення, оскільки в реальному житті це означає свободу ремесла, право людини продавати свої здібності до роботи, вільний доступ до всіх державних закладів [2, с. 397—442].

Однак, К. Ясперс про поняття свободи зазначав, що «можливо найбільші протиріччя між людьми обумовлені їх розумінням свободи» [14, с. 22]. Те, що одні вважають свободою, інші мо-

жуть розглядати як несвободу і бути в цьому глибоко переконаними. На думку К. Ясперса, майже все, до чого прагне людина, здійснюється заради свободи. Дехто згоден свідомо стати рабом задля отримання свободи і саме в цьому проявляється його особиста свобода вибору.

Кожен окремий індивід вільний у своїх господарських та інших діях. Але у вільної людини є одне суттєве обмеження — це свобода інших людей. І якщо свобода однієї особи заважає іншій, то в дію приходять різні суспільні та правові інститути, що покликані регулювати взаємодію суб'єктів. Саме за таких умов можна вперше сказати про появу приватної власності, основними характерними рисами якої є обов'язкова особиста незалежність економічного індивіда та наявні однакові права в суспільстві усіх громадян. До демократичних революцій економічні індивіди не мали ні особистої свободи, ні рівних прав. Як зазначає С. В. Степаненко, «проголошення вільними і рівними в правах усіх людей, визнання природними і невіддільними від людини таких прав, як свобода, власність, безпека, опір гнобленню, стали основою нового суспільного статусу людей і взаємозв'язків між ними. Так був здійснений перехід до якісно іншого типу суспільної залежності, що стала основою формування приватної власності» [10, с. 93]. І саме тут виникають передумови появи такого важливого складового елемента економічної системи, як економічного суб'єкта.

Навколо категорія приватної власності нині ведуться гострі дискусії стосовно часу її появи та утвердження. Багато науковців вважають, що приватна власність з'явилась ще в Античній Греції. Однак, чи може приватна власність з'явитись в умовах, де немає особистої свободи громадян? Чи може окремий індивід бути власником, якщо він сам є власністю іншої особи? Лише з утвердженням особистої свободи, з'являється можливість самостійно вести господарство на основі приватної власності на ресурси.

Приватна власність з'являється як заміна власності особистої в умовах переходу від особистої залежності до майнової. С. В. Степаненко підкреслює, що «у власності використовується не стільки особистісна залежність індивідів, як їх залежність від ресурсів — землі, води, знарядь праці та інших матеріальних умов життя. Власність базується на іншому способі взаємодії людей — не на безпосередньому підпорядкуванні, а на залежності від речей...» [11, с. 10—11]. Сутність приватної власності зводить до діяльнос-

ті особисто незалежних індивідів в умовах чітко встановлених суспільством норм і правил з метою досягнення власних цілей, приватна власність забезпечує економічну рівність індивідів у доступі до засобів виробництва в процесі здійснення господарської діяльності.

Про приватну власність згадував ще Дж. Локк у XVII ст. На його думку, в суспільстві повинні існувати лише вільні громадяни, що переслідують свої власні інтереси та проживають (існують) у правовому суспільстві. В такому суспільстві гарантуються певні права, зокрема право володіти власністю, мати необмежену свободу та рівні права. Рівність і свобода означають, що індивіди мають право розпоряджатися власними тілами і результатами своєї діяльності. Для того, щоб можна було ефективно реалізувати всі ці положення, в суспільстві має охоронятись право індивіда на приватну власність. За Дж. Локком, захист прав власності є метою лише в тій мірі, в якій вона є необхідною, щоб люди жили достойно. Тут в силу вступає правило розподілу прав власності, яке забезпечує справедливий розподіл цих прав. Відповідно до поняття економічної ефективності ресурс отримує той індивід, який у цьому більше зацікавлений. Реалізація прав власності у Дж. Локка повинна відбуватись через добровільні угоди та договори, саме такий спосіб він вважає ефективним при розв'язанні протиріч в суспільстві.

Ідея нерозривного зв'язку особистої свободи та приватної власності вперше була обґрунтована в працях російських вчених Л. Васильєва та В. Іноземцева. Останній підкреслював, що сам термін «приватна власність» з'явився тоді, коли економічні відносили почали проникати вглиб самого виробничого процесу, тобто з формуванням ринкового господарства як цілісності (друга половина XVII ст.). За таких умов позаекономічний примус до праці втрачає свою актуальність, на зміну йому приходять економічні методи, а засоби виробництва вже не можуть належати робітникам. В. Л. Іноземцев зазначав, що таке розуміння природи приватної власності привело до серйозних змін у різноманітних соціальних та економічних теоріях.

З появою приватної власності економічна сфера суспільного життя виокремлюється в окрему галузь, яка має власну мету функціонування. Якщо раніше домінуючою сферою суспільства була політична, то поступово вона віддає свої лідируючі позиції економіці, аби та змогла реалізувати основні цілі економічних

суб'єктів. «Наявність гарантованої найрізноманітнішими формами соціальних зв'язків приватної власності забезпечує економічну самостійність індивіда» [9, с. 267], який має змогу приймати економічні рішення і займатись економічною діяльністю.

З утвердженням приватної власності економічний індивід набуває абсолютно нового статусу, який можна виразити через поняття економічного суб'єкта. Економічний суб'єкт має і бажання, і можливість здійснювати економічну діяльність. При цьому його дії завжди залежать від оточуючого середовища, з яким економічний суб'єкт вступає в взаємодію. Різний статус економічних суб'єктів фіксується в правах власності, які визначають рівень притязань кожного окремого суб'єкта. Відповідно до наявних прав приватної власності економічні суб'єкти формують свої цілі і шукають можливі шляхи їх реалізації. Тому, можна стверджувати, що з появою приватної власності та з утвердженням особистої свободи, з'являється економічний суб'єкт як головний елемент економічної системи.

Особиста свобода західного світу проявилась не лише в сфері господарювання, а й у культурній сфері у вигляді духовної свободи. Це, в першу чергу, пов'язано з явищем Ренесансу, як духовної революції, що дала поштовх до розвитку економічних суб'єктів.

Ренесанс (Відродження), як етап у розвитку людства, мав важливі наслідки, адже в цей час відбулися суттєві зміни щодо сприйняття людини, як досконалої особи. Період Середньовіччя заперечував виключну роль людини в суспільних процесах і все зводив до Божественної волі, а ідеалом періоду Відродження «була людина, що опанувавши всі галузі мистецтва і мислення, не потребує залежності від жодного зовнішнього авторитету для формування знань, уподобань і гадок» [3, с. 488]. Середньовіччя визначало людей, як безпорадних істот, наділених безсиллям, тривогами, неспроможністю діяти і вирішувати; в епоху Ренесансу стало зрозуміло, що долю окремого індивіда можна контролювати і покращувати. Людина стала учасником реальних процесів виділення особистості із станової обмеженості, що відбувалась разом з розпадом феодалізму. Важливими цінностями суспільства стали: висока гідність людської природи; не відхід від мирських справ, а активна діяльність; істинне благородство не передається у спадок (сеньйоріальні особливості), а здобувається особистими заслугами і знаннями; вартість особливої індивідуальної

думки, смаку, обдарування, способу життя [4, с. 163]. Тому цей період став символом визволення і усвідомлення людських можливостей і здібностей. Набута свобода стала проявлятися не лише в суспільних відносинах, а й в економічних, які почали набувати нового статусу і більш глибокого значення для різних суспільних процесів.

Важливою складовою епохи Відродження стала наукова революція, що розпочалась у XVI ст. в Західній Європі. «Наука з часів свого виникнення довгий час не орієнтувалась на, так звану, практику, але з Нового часу лозунг «Знання — сила» став символом змін статусу науки в суспільстві» [7, с. 293]. Революційні зміни в науці призвели до звільнення суспільства від попередніх релігійних догматів і формування нових принципів розвитку суспільства, до змін в промисловому виробництві, в духовному житті, людина по-іншому почала сприймати себе, свій спосіб життя, емоції, самовідчуття, стиль мислення. Так, постійний пошук нових земель та освоєння океанських просторів привели до розвитку астрономії. М. Коперник у своїх працях прагнув показати, що Земля не є центром Всесвіту, як вважалось до цього. Роботи Дж. Бруно і В. Гільберта нанесли удар по релігійним уявленням, адже в них йшлося про те, що зірки — це окремі галактики і Всесвіт має безкінечні простори. Досягнутий високий рівень математичних знань сприяв розвитку різних теорій та наукових винаходів. Так, за допомогою математики німецький вчений Й. Кеплер відкрив закони руху планет, а в «Теорії землі» Дж. Геттона йшлося про те, що наша планета — це результат тривалих хімічних процесів, які виходять за межі релігійного творення світу [8, с. 213].

Відмова від релігійних міфів про створення світу дала поштовх до дослідження внутрішньої будови Землі, внаслідок чого новий стимул для розвитку отримали біологія, сільське господарство. На науковому рівні було пояснено причини збідніння ґрунтів і можливість підвищення ефективності праці через інтенсивне ведення сільського господарства. Широкого розповсюдження отримали різні теорії у сфері фізики, хімії, наслідком яких став ряд важливих відкриттів та винаходів. Все це сприяло піднесенню на дуже високий рівень освіти в суспільстві. Наукова революція сприяла не лише зміні релігійних норм, сільськогосподарського, промислового виробництва, а й показала необхідність освіти, внаслідок чого відбулася освітянська революція в Західній Європі.

Певні зміни в науковій сфері стали поштовхом до змін змісту та форм освіти. Освіта ставала не просто престижною, а й необхідною, особливо для підприємництва та державного апарату. Важливим для розповсюдження наукової, філософської, навіть художньої літератури в суспільстві став винахід книгодрукування. Тепер з різними науковими ідеями мали змогу познайомитись більше людей, тобто наука була орієнтована на тих індивідів, які нею цікавились. Така гуманістична освіта сприяла появі нового типу індивіда, що був наділений рішучістю, ініціативністю як проявами активної суспільної позиції; впевненістю в собі, що дає змогу чітко визначати основні цілі діяльності; відповідальністю за власні дії, що є цілком усвідомленими та необхідними. Таким чином, цей новий тип індивіда набував характерних ознак економічного суб'єкта, про які йшлося раніше.

«Став цінуватись час і не випадково саме тоді з'явилися кишенькові годинники, а на площах крупних європейських міст з'явилися механічні годинники» [12, с. 82]. Новий погляд на категорію часу поклав початок для дослідження динамічних процесів. Важливою рисою того часу став вважатись «прискорений темп життя, який скорочує відстані і спрощує звичаї, ритуали, розхитує стійкі традиції» [7, с. 290]. Оскільки фактор часу до цього не мав важливого значення, то і різні суспільні процеси відбувались як такі. Нове бачення даної проблеми привело до усвідомлення необхідної ефективної діяльності в межах певного періоду, протягом встановленого часу і, як наслідок, ширше розуміння категорії руху в суспільних процесах.

Через категорію освіти деякі науковці розглядали і поняття свободи. Так, італійські мислителі свободу розуміли як можливість творити себе, завдяки освіті та пізнанню. Епоха Відродження, «утверджуючи вінцем творіння людини, самоцінну та самодіяльну особистість, вважає найбільшим досягненням людини її думки, знання, а мірою її дій — майстерність їх виконання» [12, с. 82—83]. Тут важливого значення набувають свідомість людини та її здібності, завдяки яким відбувається ефективна взаємодія в суспільстві. Свідомість, як риса економічного суб'єкта, проявляється саме в знаннях та думках, це є практичним відображенням такої абстрактної категорії, а завдяки наявним здібностям економічний суб'єкт має змогу реалізувати свої потреби, що виражаються через власні цілі індивіда.

Всі ці важливі зміни в суспільному житті привели до певних змін в сфері виробництва. В економічній літературі такі зміни прийнято називати промисловим переворотом (промисловою революцією), який у своїй основі мав значні прогресивні зрушення в економіці. Такі зрушення сприяли утвердженню у Західній Європі ринкової економічної системи, що базувалася на принципах поділу праці та обміну результатами діяльності людей.

І на всьому цьому фоні відбувалось становлення економічних суб'єктів, які маючи особисту свободу, займались економічною діяльністю з метою реалізації власних цілей та свідомо були активними учасниками різних суспільних процесів, статус кожного в яких визначався наявною приватною власністю на ресурси.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, підсумовуючи все вищезгадане, можна зробити такі висновки. Становлення людини як економічного суб'єкта проходило протягом тривалого періоду розвитку людства і мало досить суттєві характерні ознаки. Особливе місце в цих процесах займають демократичні, наукові та освітні революції, що відбувались у Західній Європі протягом XVII—XVIII ст. Саме демократичні революції сприяли утвердженню особисто вільних індивідів, які з утвердженням приватної власності отримують новий статут — економічних суб'єктів. Революційні зміни в галузях науки та освіти привели до низки важливих суспільних та економічних відкриттів. Наукова діяльність стала основою для розвитку провідних країн досліджуваного періоду, а освіта — необхідною умовою успішного функціонування підприємництва та державного управління. Тому, перебіг усіх вищезазначених революцій важливим чином вплинув на розвиток та функціонування суспільств Західної Європи XVII—XVIII ст.

Література

1. Бердяев Н. А. Смысл истории / Н. А. Бердяев — М. : Мысль, 1990. — 446 с.
2. Гегель Г. В. Философия истории / Г. В. Гегель. — М.; Л.: Гос. социально-эконом. изд-во, 1935. — Т. 8. — 470 с.
3. Гусейнов Р. История мировой экономики: Запад — Восток — Россия: учеб. пособие / Р. Гусейнов. — Новосибирск : Сиб. унив. изд-во, 2004. — 552 с.

4. *Закович М. М.* Українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін. ; [за ред. М. М. Заковича]. — [3-тє вид., випр. і доп.]. — К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. — 557 с.
5. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. / [С. В. Степаненко, С. Н. Антонюк, В. М. Фещенко, Н. О. Тимочко] ; за ред. проф. С. В. Степаненка. — К. : КНЕУ, 2010. — 743 с.
6. *Камерон Р.* Краткая экономическая история мира. От палеолита до наших дней / Рондо. Камерон ; [пер. с англ.]. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. — 544 с.
7. *Ларцев В. С.* Социокультурный генезис личности. Социально-философский анализ / В. С. Ларцев. — К. : ООО «Информационно-издательская фирма «Принт-Экспресс», 2002. — 360 с.
8. *Островский А. В.* История цивилизаций : учебник / А. В. Островский. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2000. — 360 с.
9. *Павленко Ю. В.* Історія світової цивілізації / Ю. В. Павленко. — К., 1996. — 352 с.
10. *Степаненко С. В.* Інституційний аналіз економічних систем (проблеми методології) : Монографія / С. В. Степаненко. — К. : КНЕУ, 2008. — 312 с.
11. *Степаненко С. В.* Роль влади і власності у становленні економічних систем / С. В. Степаненко // Вчені записки : наук. збірник. Вип. 2. / [відп. ред. В. С. Савчук]. — К. : КНЕУ, 1999. — С. 7—11.
12. *Торосян В. Г.* История образования и педагогической мысли: [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / В. Г. Торосян. — М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. — 352 с.
13. *Фромм Э.* Догмат о Христе / Эрих Фромм ; [пер./сост. и авт. предисл. П. С. Гуревич]. — Москва : Олимп, ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. — 414 с.
14. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; [сост. М. И. Левина]. — М. : Республика, 1994. — 527 с.

Статтю подано до редакції 12.04.11 р.

УДК 330.83 (477)

І. В. Мордас, канд. екон. наук, асистент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНА ДУМКА НА РУБЕЖІ ХІХ—ХХ СТ.

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано історико-економічні дослідження українських учених у різних галузях економічної науки на